

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГА РОМАНА

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан), Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
Др Зринка Блажевић, редовни професор, Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (Београд, Крагујевац)
Др Миланка Бабић, редовни професор (Источно Сарајево)
Др Јелена Јовановић Симић, редовни професор (Београд)
Др Сања Ђуровић, редовни професор (Крагујевац)
Др Биљана Радић Бојанић, редовни професор (Нови Сад)
Др Снежана Гудурић, редовни професор (Нови Сад)
Др Веран Станојевић, редовни професор (Београд)
Др Милка Николић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Владимир Поломац, ванредни професор (Крагујевац)
Др Јелена Петковић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Ана Јањушевић Оливери, ванредни професор (Косовска Митровица)
Др Марина Николић, ванредни професор / виши научни сарадник (Косовска Митровица / Београд)
Др Владан Јовановић, виши научни сарадник (Београд)
Др Марина Спасојевић, виши научни сарадник (Београд)
Др Даница Јеротијевић Тишма, доцент (Крагујевац)
Др Дејан Каравесовић, доцент (Крагујевац)
Др Даница Недељковић, доцент (Крагујевац)
Др Тамара Лутовац Казновац, доцент (Крагујевац)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(29–30. X 2021)

Књига I

ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГА РОМАНА

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Крагујевац, 2022.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 9

Александар М. Милановић
АРХАИЗАЦИЈА КАО ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ
ПОСТУПАК У СРПСКОМ РОМАНУ / 15

Јелена Р. Јовановић Симић
ДИЈАЛЕКАТСКИ ПЛУРАЛИЗАМ ИЗРАЗА У ПОЕТСКОМ
ВЕРБАТИВУ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА
(НА ПРИМЕРУ РОМАНА ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ) / 27

Марина М. Николић
ИСКАЗИВАЊЕ СУПРОТНОСТИ У РОМАНУ ТРАВНИЧКА ХРОНИКА / 41

Нађаша Б. Киш
ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА ИЛИ КОПУЛАТИВНИ ПРЕДИКАТ У
ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША / 53

Миланка Ј. Бабић
ГЛАГОЛИ И КОНСТРУКЦИЈЕ СА СЕМАНТИКОМ ГОВОРЕЊА
У ФУНКЦИЈИ УВОЂЕЊА И НАВОЂЕЊА ТУЂЕГ ГОВОРА У
РОМАНУ КУКАВИЧЈА ПИЛАД ЛАБУДА ДРАГИЋА / 65

Ана М. Јањушевић Оливери
ФУНКЦИОНАЛНОСТ ВРЕМЕНСКИХ МАРКЕРА
У РОМАНУ ОПРАШТАЊЕ НЕБОЈШЕ ЛАЗИЋА / 81

Милош М. Ковачевић
СТИЛЕМАТИЧНА НЕСТИЛОГЕНОСТ У РОМАНУ
КОНТРАЕНДОРФИН СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ / 93

Марина С. Јањић
СТИЛСКЕ МИКРОСТРУКТУРЕ У ЈЕЗИКУ РОМАНА
БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 103

Јелена Љ. Спасић и Сања Ж. Ђуровић
ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА РОМАНА
САРА И ЈАНУАР ЗА ДВЕ ДЕВОЈЧИЦЕ / 115

Тања З. Русимовић
СТИЛСКА ПРЕРЕГИСТРАЦИЈА У РОМАНУ КАКО
УПОКОЈИТИ ВАМПИРА БОРИСАВА ПЕКИЋА / 127

Веселина В. Ђуркин
О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РОМАНА ЂАКОН БОГОРОДИЧИНЕ
ЦРКВЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ / 137

Јулијана С. Деспиновић
СИНТАКСОСТИЛИСТИЧКИ ПОСТУПЦИ У РОМАНУ
ДНЕВНИК ДРУТЕ ЗИМЕ СРЂАНА ВАЉАРЕВИЋА / 151

Драгана В. Станковић

СТИЛОГЕНИ АСПЕКТ ДИЈАЛЕКТИЗАМА У РОМАНУ
ГАЗДА МЛАДЕН БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 163

Оливера М. Дурбаба

ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА У РОМАНИМА
МИРЈАНЕ ЂУРЂЕВИЋ И ЊИХОВА СТИЛОГЕНА ВРЕДНОСТ / 177

Марина Љ. Спасојевић

ЛЕКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РОМАНА *ЈЕДРО НАДЕ*
Н. МАЛОВИЋА У КОНТЕКСТУ НОВЕ ГРАЂЕ ЗА РЕЧНИК САНУ / 187

Данијела М. Радоњић

О ЛЕКСИЦИ У РОМАНУ *БЕЗДНО* СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 197

Јелена М. Стевановић

ЛЕКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ У РОМАНУ *ЧИЗМАШИ*
ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА / 207

Неђо Г. Јошић

ЕПОХА РЕАЛИЗМА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У РАЗВОЈУ
ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 223

Милица Љ. Стојановић

О БЕСТИЈАЛИМ ГЛАГОЛИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 231
(на примерима из романа *Дорошеј Д. Ненадића*) / 231

Биљана Б. Мишић

МЕТАФОРИЧНА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА КРЕТАЊА
У РОМАНУ *НА ДРИНИ ЂУПРИЈА* / 243

Драгана Ј. Цвијовић

ЕКСПРЕСИВНА ВРЕДНОСТ ЛЕКСЕМА КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈЕ ОСОБА
У РОМАНУ *ВРЕМЕ КОКОШКИ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 251

Сања М. Куљанин

ЈЕЗИЧКА УТЕМЕЉЕНОСТ ОПСЦЕНИХ КОНТЕКСТА
У ПРОЗИ РАДОСЛАВА БРАТИЋА / 263

Ивана Р. Јовановић

О НАЧИНИМА ИЗРАЖАВАЊА У РОМАНСИЈЕРСКОМ
И У НАУЧНОМ НАРАТИВУ / 273

Марија М. Шљукић

СЛОЈЕВИТОСТ ЈЕЗИКА РАДОВАНА БЕЛИ МАРКОВИЋА У РОМАНУ
СТОЈНА ВЕТРЕЊАЧА ИЗ ДОМЕНА ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ / 287

Ивана Б. Палибрк

ГРАФОСТИЛЕМИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ РОМАНУ / 297

Даница М. Јерођијевић Тишма

Дејан М. Каравесовић

ОНОМАТОПЕЈА И ЗВУЧНИ СИМБОЛИЗАМ У ПРЕВОДУ
РОМАНА И КРАТКИХ ПРОЗНИХ ФОРМИ ЗА ДЕЦУ / 307

Александра М. Радовановић

О ОГРАДАМА У РОМАНУ *THE REMAINS OF THE DAY*
И СРПСКОМ ПРЕВОДУ *ОСТАЦИ ДАНА* / 319

Тиана М. Тошић Лојаница

МЛАДИЋИ У ПОНОЋНОМ ВОЗУ ИЗ РАШКЕ: ПРЕНОШЕЊЕ
СТИЛСКИ ОБЕЛЕЖЕНЕ ЛЕКСИКЕ НА ЕНГЛЕСКИ / 331

Даница Б. Недељковић

УНИВЕРБИЗАЦИЈА И КОМПОЗИЦИЈА КАО СТИЛИСТИЧКИ
ПОСТУПЦИ ОНЕОБИЧАВАЊА ЈЕЗИКА У ЗБИРЦИ ПРИЧА
ОСМЕХ ЗА СВАКИ ДАН ЈЕЛИЦЕ ГРЕГАНОВИЋ / 343

Ивана Д. Милошевић

ГЕРМАНИЗМИ У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА
– КОМПАРАТИВНИ ПОГЛЕД / 357

Веран Ј. Шианојевић

О НАРАТИВНИМ УПОТРЕБАМА ВЕЗНИКА КАД(А) И
ЊЕГОВИХ ФРАНЦУСКИХ ЕКВИВАЛЕНТА / 367

Милана Л. Додиџ

ЈЕЗИК И СТИЛ ИВА АНДРИЋА: УЛОГА ГЛАГОЛСКИХ
ВРЕМЕНА У ПРИПОВЕЦИ ЖЕЋ И ЊЕНОМ ПРЕВОДНОМ
ЕКВИВАЛЕНТУ НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК / 379

Марина М. Николић¹

Институт за српски језик САНУ
Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и књижевност

ИСКАЗИВАЊЕ СУПРОТНОСТИ У РОМАНУ ТРАВНИЧКА ХРОНИКА²

У раду *Исказивање супротности у роману „Травничка хроника“* полази се од тезе да се супротност изражава језичким средствима на више нивоа, те да она може бити не-спецификована или пак спецификована, с подзначањима мање или веће различитости (супротности или контраста). Циљ рада је утврдити која су то доминантна средства којима се Андрић користи у роману *Травничка хроника* да би изразио супротност, да ли постоје посебна средства којима се спецификује та супротност и у ком степену постоји граматицизација те спецификације, тј. да ли постоје граматички модели који упућују о каквом је подзначању реч. Акцент ће бити стављен на реченична средства, па ћемо пажњу, пре свега, усмерити на систем сложених реченица традиционално названих супротне реченице.

Кључне речи: Иво Андрић, Травничка хроника, супротне реченице, синтакса, српски језик

0. Увод

Предмет нашег истраживања јесу супротне реченице, а циљ овог рада је анализа супротности која се исказује сложеном реченицом у роману *Травничка хроника* нашег нобеловца Иве Андрића. Очекује се да корпус обилује супротним реченицама, јер је и сам роман саткан од низа супротности које ће у раду такође бити обрађене.

Задатак рада је да у наведеном роману прикаже појаву, примену и учесталост супротних реченица, њихове битне карактеристике као и њихову унутрашњу структуру – који се све подтипови супротних односа могу идентификовати, шта их обједињује, у каквој су међусобној вези, где су границе између појединих подтипова итд.

Супротне реченице представљају посебан тип напореднослужених реченица. Означавају супротстављеност двеју ситуација или њихову различитост. Та супротстављеност их некад зближава са градацијским реченицама док у традиционалним граматицима није уобичајено да се адверзативне реченице доводе у везу са градацијским као и компаративним реченицама. Код супротних реченица предикацијске делове повезују везници *а, али, нешто, већ, но, иако ипак*. Назив супротне реченице традиционално је прихваћен „иако опште значење тих реченица није увек значење супротности као максималне разлике (на пример: *Пада, али устaje*), него је то чешће опште значење разлике као значењске супротстављености (на пример: *Он је доктор, а она је учитељица; Није се излечио нешто се*

1 marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs; marina.nikolic@pr.ac.rs

2 Овај рад финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

залечио), укључујући и случајеве контраста као јаке разлике (на пример: *Она је учишћељица, а он је учишћељ*) или потпуне разлике, тј. супротности (на пример *Он је дебео, а она је мршава*)” (Николић 2014: 127), где се супротност исказује не само синтаксички већ и лексички.

Када је о извору нашега истраживања реч, како тумачи Драгомир Костић (2011: 207) роман *Травничка хроника* је „говор о Травнику, везирском граду у централној Босни који као да је изабран по својој скривености и забачености; о травничким везирима, травничким конзулима који су се једно кратко време повели за везирима, најзад и о самим Травничанима, чудним људима, особеним у својим особностима; говор о једном утврђеном пролазу, у ком су се људи задржали да живе стално; говор о вароши у коју се тешко долази, а још теже (ако је то уопште могуће) из ње читав излази. И иако је то конкретна варош (конкретни топоним) и у конкретном (одређеном) времену, она се због необичних и чудних односа у њој (и око ње) чини као фикција, као измишљени град у којем као да обитавају измишљени људи.”

С обзиром на то да се у роману појављује низ супротности и различитости међу ликовима, њиховим тежњама, поимањима, које ће такође бити анализиране, очекује се да роман обилује управо супротним реченицама које су осликале ту супротност. Дакле, у овом раду бавићемо се анализом супротних реченица и начинима исказивања супротности у роману Иве Андрића *Травничка хроника*.

1. Супротност у роману *Травничка хроника*

У опусу Иве Андрића *Травничка хроника* заузима посебно место. Представа изузетан психолошки, историјски и друштвени роман, а пре свега роман ликовна јер се бави судбином најразличитијих људи, њиховим карактерима и стремљењима. Прожета мрачном страном људске егзистенције, *Травничка хроника* чини хроником дубоке животне мучнине темељене на супротности четири различита света, различита по вери, историји, култури и обичајима: „И поред тога што је *Травничка хроника* говор о разликама! О сталном удаљавању једног од другог и једних од других. Што говори о Другој и о Другачијем. О разликама и подвојеностима! И то готово свим могућим разликама и подвојеностима; општим развојеностима, отуђењима, међусобним ривалствима, трвењима, отвореним или, чешће, приокривеним сукобима. И то не само, на пример, диференцијацији међу западним и оријенталним светом, где су у сукобу на једној страни тежња ка поједностављењу и унификацији и на другој мукли цинизам, него и диференцијацијама унутар једног и унутар другог подељеног света као и разликама унутар саме Босне и самог Травника, међу њеним одвојеним и закрвљеним становништвом: муслиманским, католичким, православним, јеврејским – које на једну исту ствар различито гледа, зависно из које етничке позиције и са ког етничког забрана то чини” (Костић 2011: 210).

Травник је био везирски град, скривен и забачен. Травничани су боравили у тишини и излазили из ње тек понекад на великим празницима или кад се та тишина претвори у буку по травничарским улицама. Са том тишином сусрели су се и Давил и Фон Митерер када су закорачили у Травник, заправо на самом уласку у Босну. Та двојака тишина је будила у њима и револт и мир. Револт када су у сукобу са нечовечном тишином Травничана, мир када су сами у четири зида и мисле један на другог са дубоким разумевањем. *Па се онда ојетити шргну и враћају на посао цри догорелим свећама и настављају да пишу своје извештаје у којима нема шрага*

мало пређашњих осећања и у којима један другој одају или ни подишћавају, са оне лажне званичне висине са које чиновници мисле да гледају цео свет кад говоре своје министру у поверљивом извештају за које знају да га они на које се односи неће никад читати (ТХ: 71). Тишина је спајала и раздвајала два конзула, два противника, два усамљена странца: „Њих је само несрећа живота у несрећном Травнику спајала. Све остало их је делило и одвајало” (Костић 2011: 235).

Код Дефосеа је боравила нека другачија тишина која је две супротности спајала: „У тами и тишини, чим би стгао и склопио очи, јављала се Ана Марија и као звук и као сјај” (ТХ: 187). Сјај и звук су, дакле, потпуна супротност таме и тишини.

Насупрот везира, појављује се Силиктар Али-паша, злоћудан, суров чија је владавина била заснована на насиљу: „Страх је поравњавао везиру пуш” (ТХ: 293) Страх је преплавио цео Травник па чак и Лутвину кафану: „Софа у Лушвиној кафани стајала је пушта, иако је пролеће наступило и лића над њом почела да зелени” (ТХ: 297), „Никад нико у Травнику није ни помислио да је та варош створена за обичан живот и свагдашње догађаје. Никад, ни последњи балија испод Виленице. То основно осећање да су они однекуд друкчији него остали свет, створени и позвани за нешто боље и више, улазило је у свако људско створење, са хладним ветром са Влашића, са реском водом из Шумећа, са „слаћким” житојем присојних њива око Травника, и није их никад напуштало, ни у сну ни у беди ни на самршном часу” (ТХ: 20).

Писац описује Травничане као оне који „не знају за гласан смех, али умеју да се подсмехну, мало говоре, али воле да шашаом оговарају.” Андрић даље истиче још једну особеност Травничана: „Сви Травничани, без разлике, воле да се праве равнодушни и да изгледају неосељиви” (ТХ: 20), што значи да нису равнодушни већ се само праве такви. Андрић наглашава да се код њих од свих особина највише истиче гордост. Гордост им је друга природа, сила која их кроз цео живот прати и покреће и удара им видан знак по коме се разликују од осталог света. Али, „њихова гордост је, најчистије, сва унутрашња; више једно тиешко наслеђе и мучна обавеза према себи, својој породици и вароши, управо према високој, гордој инедостижној представи коју они имају о себи самима и о својој вароши” (ТХ: 23). Д. Костић запажа да је „можда, главна карактеристика Травничана, односно истакнута је њихова тежња да све остане исто. Иако то није наглашено, јасно је да ово приповедач говори из позиције већинског, муслиманског дела становништва Травника, јер само неколико пасуса доцније говори сасвим другачије, супротно, и из очигледне хришћанске позиције: *Времена су постала таква да се ничем пријатном није могло надавати, да добро није могло доћи. Зато су горди и лукави Травничани желели да уопште ништа не дође, да се живи, колико је год могуће, без промена и без изненађења. Пар редова испод ове реченице се истиче: Украјинко, данас добра нема. У наставку се потврђује да добра нема али уз иронију: Неко ово хлеба и ово дана, што је коме остало, да се поједе и да се поживи на миру, у овом најзосподскијем зрагу на земљи, а боже да нас сачува од славе, од крућних зосицију и великих догађаја. И опет, страницу-две после овога: Неповерљиви према свему што долази из иностранства и унапред нерасположени према свакој новини*” (Исто 2011: 226 –227).

Писац даје слику муслимана и хришћана а уједно и њихов однос: „Турци су се борили пријатном и силом, а хришћани стирљењем, лукавством и завером или сиремношћу на заверу; Турци за обрану свога права на живот и свој начин живота, а хришћани за стицање тога истога права. Раја је осећала да јој Турци постају све тежи, а Турци су увиђали с озорчењем да се раја похасила и да није оно што је некад била” (ТХ: 19).

Када је у Травник дошао први конзул, муслиманско становништво је реаговало лажном равнодушношћу, нису хтели да покажу узбуђење и правили су се као да га не виде, док су хришћани крајичком ока посматрали.

Странци који су долазили у Травник били су странци наспрам Травничана али и међу собом. Већ после првих дана и првих разговора било је јасно да између конзула и његовог новог чиновника нема и не може бити много додирних тачака или чак неке присности. Разлика међу њима је таква да се они разликују и у схватању разлика. Само што је сваки од њих то на свој начин примао и схватао.

Њихови погледи на друге и на друго се, такође, разликују. До потпуног, драстичног, немирења: *Овај млади човек, једини Француз у овој пустињи и једини његов истински сарадник, толико је у свему друкчији од њега (или бар њако изгледа), да се Давилу чинило на махове да живи поред стиранца и непријатеља* (ТХ: 44).

Суочени са супротношћу која је владала у комуникацији са Травничанима и осуђени један на другог, Давил и Дефосе, „иако би по логици ствари управо требало да један другог најбоље разумију (у истој су позицији, а и потребе су им сличне), нијесу у стању да један другом помогну и обојица пате у тишини због тишине” (Калезић 2006: 229):

Тежак животи и зла судбина упућивали су их једног на другог. И, ако су постојала на свету два човека који би могли да један другог разумеју, појале, па чак и помогну, што су била ова два конзула који су широм своју снагу, своје дане и често своје ноћи да један другом савлађу на путу препреке и загорчавају животи колико год могу (ТХ: 70).

Давил и фон Митерер су се у неким тачкама спајали а у неким потпуно одвајали. Оно што их је спајало био је негативни однос према Травничанима и што су обојица странци у Травнику.

Оно пас а ово му браћо! (ТХ: 64) Али су обојица радили један против другога: *сваки усрех једнога био је неусрех другога, а сваки неусрех мали штријумф* (ТХ: 69).

Промене и супротности које се јављају у роману почињу већ на првим странацама доласком конзула, док крај романа Калезић (2006: 238) тумачи као „престанак ове чудне вишегодишње спреге Истока и Запада – Исток доживљава као победу, а Запад као ослобођење. Овим се потврђује исто што и на почетку – у питању су два сасвим супротна, чак диспаратна цивилизацијска круга, двије животне филозофије и два начина размишљања.”

2. Супротне реченице у роману

Најчешћи начин за исказивање значења супротности у Андрићевом роману јесу супротне реченице. Супротне реченице припадају паратакси, а паратаксичко низање реченица јесте једна од примећених особина Андрићеве реченице (Николић 2011). У постојећој литератури о Андрићевом језику и стилу често се истицала смиреност као једна од најкарактеристичнијих одлика његовог казивања. То је пре свега низ особина више психолошког него лингвистичког карактера, као и однос писца према свету и грађи, али се тај став често може огледати у казивању, па тако може имати своје синтаксичке корелате. Смиреност одликује позније Андрићеве текстове, из својих младалачких немира и свог лирског доживљаја света он се временом развијао у хроничара, у епског писца који посматра догађаје и збивања на извесном одстојању (Јакобсен 1981: 431), што се свакако препознаје у синтаксичким особинама реченице (Николић 2011).

Иначе, у напоредним ређањима Андрић је писац који има потпуно смирен и контролисан однос према материјалу. Скоро увек је реч о пажљиво организованом и добро промишљеном ланцу особина, предмета и појава које се описују исто тако добро промишљеном ланцу реченица. То напоредно ређање је једна од најважнијих карактеристика Андрићевог стила, па онда и језика, тачније синтаксе. Налазимо га често у ређању паратактичких главних реченица (Јакобсен 1981: 434).

Код паратактичких супротних реченица предикацијске делове повезују типични везници супротних односа: *а, али, неђо, већ, но, ња ипак*, на пример:

Тако нас наша злоћа нађони да ошварамо пушеве, а њих њихова да их мрзе и руше кад могу (ТХ: 53); *Он је за време револуције у Паризу и у шоку рајтовања у Шпанији гледао многе смрти и несреће, шрађедије невиних животиња и кобних неспоразума, али никака још није видео овако изблица како један частан човек незадрживо пропада под притиском дођађаја* (ТХ: 150); *Жена, која му је одузетиа, није враћена Бекир-Мустафи, неђо је послаштиа њеној породници* (ТХ: 117).

Први предикацијски део супротне реченице најшеће се одваја запетом испред везника и дела који за њим следи, на пример:

Тако смо сачували веру збођ које смо морали да нађустимо своју леђу земљу, али изђубили гошово све ошћало. (ТХ: 314),

али уколико два суседна предикацијска дела чине једну смисаону и интонацијску целину, запетом се, по обичају, не одвајају:

Пресћале су нове наредбе али су сћаре и даље извршаване слепо и механички. (ТХ: 36); *Леђима наслођен на сћрмину а нођама одујрти о крушку, најпола седи а најпола леђи Мураш Хоџић, звани Љуђхођа* (ТХ: 149).

Супротне реченице често су у асидентксом односу:

По селима је владала глађа, у вароши шешка оскуђица (ТХ: 273); *За њим конзул на свом вранцу, пошћуно миран и досћојансћивен, два корака иза њеђа и мало улево Давна на својој ћудљивој, пирђавој бедевији коју шравнички Турци мрзе колико и Давну самођ* (ТХ: 295); *Једни одђоварају да има шестћ година, друђи да има више* (ТХ: 319).

2.1. Суђрошине реченице с везником а

Везник *а* израђава разлику у садрђају двају или више предикацијских делова супротне напореднослођене реченице.

Мирна времена и сређене прилике, чине просечне људе још посечнијима, а бурна времена и велике промене сћварају од њих компиковане природе (ТХ: 54); *Најпољу је блешћало сунце касне јесени а у бликој соби, у приземљу Давилове куће било је свеђе, гошово хладно* (ТХ: 72); *Сваки успех једнођа био је неуспех другођа а сваки неуспех мали шријумф* (ТХ: 74).

Код ових реченица разлика која се испољава може бити праћена различитим временским значењима, што се може појачати употребом тог везника у споју са временским конкретизаторима *шћада, онда, зашћим, пошћом, прво, пре свеђа, на крају* и др:

Вестћи о доласку сћраних конзула, као све вестћи у нашим крајевима, јављале су се изненада, расле до фаншћасћичних размера, а зашћим нестћјале одједном, да би се после неколико недеља ошћи појавиле новом снађом и у новом облику (ТХ: 18).

Супротност се истиче и додавањем интензификаторске партикуле *и* након супротног везника, уз обавезну негацију глагола у предикату прве реченице:

Свети није хтео да верује, а и било је тешко веровати, да у ствараца није било жотова новца, и многи су сумњичили стваријеџ браћа и подговарали Мусу да шужи и тражи своје право (ТХ: 96); Одавно је фра Лука опростио фрашарима што је нису дуже подржали у Падови, што му никад нису дали колико му треба за књиже и ошине, а и они су с временом престали да га толико задикују због његовог необичног начина живота, његове лекарске страси и његовог друговања са Мордом Ашијасом (ТХ: 104); Смејао се и Давил из учивости, а и у жељи да свему да пријатан и безазлен изглед иако је био разочаран и незадовољан правцем којим се разговор кретио (ТХ: 247).

Слично функцији коју има везник *a* у споју са *u* у анализираној грађи појављују се и конструкције везника али у споју са *u*. На пример:

Пред наредбама са виших места, цуковник је одједном заборављао себе и све своје и улазио у угрожен колосек царске службе и каскао њиме без радости и одушевљења, али и без размишљања и поговора (ТХ: 198); Под крај септембра стигла је вести о освојењу али и о пожару Москве (ТХ: 281).

Супротне реченице са везником *a* у споју са *da* не имају додатно значење ограничења које се не прекорачује. Овим реченицама се у другом предикацијском делу износи оно што се десило мимо очекивања и ограничења која су истакнута у првом предикацијском делу:

Истина, он неће никад више, чини му се, моћи полегати Мехмед-пашу а да не помисли у себи да је то нај човек који је, по Давиним речима, био бржи и вештији и предухватио своје противнике, али он ће са њим радићи и разговарати о свему, осим о шуме (ТХ: 47).

У функцији супротног везника, значењски сличног везнику *a*, употребљава се и везник *док* (Пипер 2018: 72) чије је најчешће значење временско (у зависно-сложеним реченицама) (Ковачевић 1998; Танасић 2011).

Старији браћи је радио са оцем, док је Муса послао у Сарајево на школу (ТХ: 59); Нови писар Конзулата добио је ђурак од хермелина, док је Давил био огрнуто и овога путио крзном од куне (ТХ: 77); Изненађен, младић се загледа у то лице и виде како та снажна уста лако задрхташе на крајевима, као на уздржан плач, док су смеће очи сјале осмејком који нису могле да сакрију (ТХ: 89); Па ето, ми у заиста тешким приликама настојимо да одржимо углед наше Цркве, док је ви, тамо у Француској, живећи у пуној слободи, рушите и прогоните (ТХ: 66).

Ове супротне реченице могу бити и парцелисане:

И Давил ће тада са осталим, и гласније од осталих, славити победу и говорити о њој као о ствари која се разуме сама по себи и у којој и он има свој део учешћа. Док све оне мучне сумње и колебања, које је победа распршила као маглу и које сад настоји и сам да заборави, неће никад нико видети ни сазнати (ТХ: 189).

2.2. Супротне реченице с везником али

Везник *али* истиче супротстављеност између садржаја предикацијских делова сложене реченице, али са наглашавањем, односно спецификацијом њихове различитости (Кунцман-Милер 1989: 33–35, Стевановић 1991: 807, Пипер 2018: 72, Чудомировић 2015: 291).

У десну ногу био је хром, али је кројем одела и вешто сложеним, брзим покретима прикривао ту ману колико год је могуће (ТХ: 29); Младићево одушевљење долазило је из истог извора, али предмет штога одушевљења био је посве други (ТХ: 49); Тахир-беџ је био тек прешао шездесет и пету годину, али је изгледао много старији

(ТХ: 123); Оно што је везир говорио било је у јуној противности са стварношћу, али мир и достојанство са којима је то казивао били су сами за себе моћна и пркосна стварности (ТХ: 155); Старац је боловао од јетре, али пиће није остављао (ТХ: 167).

Везник али се употребљава и у супротним реченицама са допусним значењем. У тим реченицама уместо везника али понекад се користи везнички израз *па ипак*, који поред супротног уноси у реченицу и допусно значење (Чудомировић 2015: 292–301³, Пипер 2018: 73):

Дефосе је знао из разговора које је имао у Силишту да су фрањари и са њима и сав католички живаљ у овим крајевима противни француској окупиаторској власти као безверској и јакобинској, па ипак је био изненађен оваквим разговором и пишао се у себи како један царски конзуларни треба да постоји у оваквој непредвиђеној прилици (ТХ: 66); Давид је добро знао да то што му везир говори није и не може бити све у целисти јачно, па ипак за је дирала свака реч (ТХ: 109).

У зависности од лексичког садржаја реченице у којој је употребљен везник али, њено основно значење може бити допуњено додатним значењима односно конкретизаторима. Према томе, то значење „може бити спецификовано као временско, просторно, компензативно, допусно или неко друго значење” (Пипер 2018: 73).

Из наше грађе издвојили смо следеће реченице:

То не поричу ни Травничани, али зашто тврде да сунце, док сја, нигде не сја тако као над њиховим градом (ТХ: 14); И тек после дужег ћушања везир проговори поново, али сада о другој ствари (ТХ: 270); Ма где били изван Шпаније, ми бисмо ишли, јер бисмо две ошацине имали увек, то знам, али овде нас је животи сувише притиснуо и унизио (ТХ: 113).

2.3. Супротне реченице с везницима него, већ, но

Реченице повезане супротним везницима *него*, *већ*, *но* имају чврсту структуру и стабилан редослед предикацијских делова (Пипер 2018: 75), а у предикату првог дела налази се негација, пошто се негира реалност неке ситуације док други део означава ситуацију која се сматра реалном тако да ове реченице имају корективно значење, на пример:

То нису биле оне муке са послугом на које се жале одувек све домаћице овога света, него [→ је била] стварна невоља (ТХ: 45); То није више била она краљевска доброта која се излива на ограничен број људи и породица, него [→ је била] својшћом експлозија божанске правде над свеколиким човечанством (ТХ: 49).

3. Супротне реченице за исказивање изразите разлике

У оквиру сложених реченица, супротност се може појачати двојако, употребом везника или лексички, партикулама или, на пример, употребом универзалних квантификатора типа *сви* и *нико*, који су супротстављени један другом у реченицама које се и саме налазе у супротном односу (Николић 2014: 130), на пример:

Сваки говори понешто, тек колико да се јави, али нико не казује ништа одређено, јер сви чекају шта ће казати најстарији међу њима (ТХ: 12); Сад су сви викали и

3 Чудомировић заправо показује како се супротне реченице с везником али могу тумачити као концесивне.

махали рукама, викао је нејпрестано и Колоња, али нико није хтео да га слуша нићи су му дали да доврши (ТХ: 215).

И претходна истраживања спроведена на корпусу сложених реченица показала су да везник *али* упућује на спецификовно значење разлике у смислу разлике највећег степена, што их приближава контрастним реченицама (Николић 2018: 130).

Значење супротности са већим истицањем разлике међу ситуацијама које се пореде формирају реченице с речцом *међушим* у функцији везника, често у комбинацији с општим (универзалним) квантификаторима, док се још јаче наглашавање може постићи интерпункцијским раздавајањем друге пропозиције, па ту *међушим* добија улогу текстуалног конектора, на пример:

Сада, после толико година и толико најора, који нису донели успеха, чак ни неуспеха, могло је бити јасно, да Давил није песник. Међушим, као што се дешава, с годинама Давил је све ујорније, механички и једноставно, радио на поезији и не остављајући себи више то пишање које младости, у свом пошћеном и храбрим поштаирању и просуђивању самог себе, тако често себи оставља (ТХ: 55).

3.1. Рестриктивне реченице

Посебан тип супротности може се исказати рестриктивним реченицама, које поред општег значења разлике, исказују пратеће значење рестриктивности, односно ексклузивности и ексцептивности. У њиховој структури уз адверзативни везник налазе се рестриктивно-ексцептивни квантификатори *само* и *једино* (Николић 2014: 139), на пример:

Значи да не постоји средњи пут, онај прави, који води напред, у сталности, у мир и достојанство, него да се сви крећемо у кругу увем истим путем, који vara, а само се смењују људи и нараштаји који пушују, стално варани (ТХ: 322).

Рестриктивност се јавља и у сложеним реченицама повезаним изразом *и само*, „с тим да је у таквим реченицама адверзативност врло ослабљена, те није у првом плану” (Николић 2014: 140). На пример:

– *Видим, видим – каже Давил механички и одсушно, и само се чуди што све види овај млади човек* (ТХ: 90); *Видећи га таквог, Давил се шурдио да и сам изгледа обичан и неизмењен и само је грчевито мислио на оно што треба да каже о несрећи која се десила, да то буде и штоло и дискретно, да не помене одређено оне који су умрли, нарочито жене, али да покаже своје разумевање и саучешће* (ТХ: 272).

По неким граматичарима ексклузивне су напоредносложене, а ексцептивне су зависносложене, док М. Ковачевић доказује да су такве реченице подврста супротних и да „само и једино нису увијек ни кад се налазе између двију независних клауза конкретизатори значења ексклузивности него само конкретизатори неспецификоване супротности (адверзативности), па имају семантичку вриједност везника *али* или *него*, који се чак испред њих (тј. заједно с њима) могу и употребити” (Ковачевић 1998: 207).

3.1.1. Ексклузивне реченице

У савременом српском језику постоје две подврсте реченица за изражавање адверзативно-рестриктивне семантике – ексклузивне и ексцептивне.

Код ексклузивних реченица успоставља се специфичан однос супротности, за који М. Ковачевић каже да се првом „клаузом у независносној реченици даје карактеристика цјелине истоврсних јединки (па је зато у њеној структури, по правилу експлицитно наведена лексема у функцији универзалних квантификатора типа *сви, нико, нијгде, свугдје* и сл.), док се другом клаузом искључује важење дате карактеристике за неки елемент скупа (а то се искључење обиљежава ријечима *само, једино*, које су заправо рестриктивни квантификатори)” (Ковачевић 1998: 206). Та супротност базира се на односу универзалног (*сви, нико*) и рестриктивног (*само, једино*). Ковачевић такође сматра да је ексклузивност подврста супротности, јер се заснива на супротстављању садржаја супротних предикативних делова конфронтирањем садржаја универзалног и рестриктивног квантификатора.

У искључним реченицама са супротним везницима рестриктивне речце се понекад употребљавају као конкретизатори супротног односа, али искључно значење могу имати и асиндетске реченице, на пример:

Давил је мислио: сви су они мирни, срећени, сви знају, бар за овај мах, тачно шта хоће, само сам ја збуњен и усипрашен пред суипрашњицом, преморен и несрећан, и још осућен да што кријем и носим у себи, не одајући се ниједним знаком (ТХ: 261).

3.1.2. Ексцептивне реченице

Ексцептивне реченице се значењски подударају са ексклузивним, а подразумевају употребу следећих везника: *једино што/да, осим што/да, сем што/да, изузев што/да, до што/да, ван што/да, изван што/да* и др. Семантички, садржај зависне клаузе изузима се из садржаја главне, а то ексцептивно значење изводи из значења супротности, тј. темељи се на супротности (Николић 2014: 143), на пример:

Док је Европе бишће и Француске и никад је не може нешћати, осим да у извесном смислу (што јест у смислу светлог склада и савршенства) цела Европа пошћане једна Француска (ТХ: 109); *И све је већи бивао број оних који су, а да ни сами не знају зашто, почели да гледају олакшање и сћас у поразу и нешћанку штога Бунашарше о коме нису ништа знали осим да је пошћао земљи шежак, јер свуда доноси рати, немир, скупоћу, болести и оскудицу* (ТХ: 287).

4. Асиндетске адверзивне реченице

Поред тога што се супротним синдетским реченицама може изразити извесни степен разлике у роману, то се може чинити и асиндетским реченицама.

Ударце које су примали сакривали су или умањивали и сами пред собом, [→ а] оне који су они задавали противнику увеличавали су и подвлачили у својим извешћајима Бечу или Паризу (ТХ: 74).

Проучавање асиндетских реченица и њихова класификација, посебан је проблем и у српској лингвистици, те се на њему нећемо посебно задржавати (в. Танасић у Пипер и др. 2018).

5. Закључак

Уколико анализирану грађу пажљиво посматрамо долазимо до закључка да је у роману *Травничка хроника* за исказивање супротности много чешћа

употреба супротних везника *а*, *али* и *него*, него везника *већ* и *но*, који скоро да нису били укључени у лексички склоп Андрићеве реченице. Такође, много су више заступљенији супротни везници са општим значењем него они који поред општег имају и посебно значење. Реченице попут концесивних, рестриктивних, које изражавају адверзативност или се могу трансформисати у адверзативне реченице такође су знатно мање заступљене од адверзативних реченица, те је самим тим њихова анализа изостала у овом раду. Наравно, у великој мери се, за изражавање супротности, користе лексичка и стилска средства.

Велика заступљеност супротних реченица у овом раду није нимало случајна. Роману попут овог, који обилује различитим супротностима, изузетно погодују супротне сложене реченице – својим значењем показују неку од подврста семантике супротности, а својом формом и структуром, односно сложености врло успешно успевају да нијансирају односе међу актерима романа, релације у које они ступају и ситуације у којима се налазе.

Извор

ТХ: И. Андрић, *Романи, Травничка хроника*, Београд: Лагуна, 2016.

Литература

Деретић 1981: Ј. Деретић, *Српски роман 1800–1950*, Београд: Нолит, 47.

Живковић 1985: Д. Живковић, *Речник књижевних термина*, Београд: Нолит.

Јакобсен 1981: П. Јакобсен, Организација реченица код Иве Андрића. *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, Београд: Задужбина Иве Андрића у Београду, 431–455.

Калезић 2006: С. Калезић, *Однос истока и Запада у дјелу Иве Андрића*, Свеске Задужбине Иве Андрића, год. XXV, св. 23.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа – Просвета.

Костић 2011: Д. Костић, Роман разлика (*Травничка хроника* Иве Андрића, тумачење), *Зборник радова Филозофског факултета* ХЛI, 207–254.

Кунцман-Милер 1989: В. Kunzmann-Müller, Adversative Ausdrücke im Serbokroatischen, *Јужнословенски филолог* XLV (1989), 45–69.

Николић 2011: М. Николић, *Изражавање степености у приповеци Пуш Алије Ђерзелеза Иве Андрића*. 3. Symposium. „Die österreichisch-ungarische Periode in Leben und Schaffen Ivo Andrićs“ (8.–9. Oktober 2010, Graz), 621–638.

Николић 2014: М. Николић, *Кашеџорија степености у српском језику; Сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Палавистра 1992: П. Палавистра, *Књига о Андрићу*, Београд: БИГЗ–СКЗ.

Пипер 2003: П. Пипер, *О ексцесивности у словенским језицима*, *Зборник Матице српске за славистику*, 61, 159–176.

Пипер и др. 2018: М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

- Станојчић–Поповић 2008: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Уџбеник за средње школе, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) 2*, Београд: Научна књига.
- Фараго К. Фараго, *Поетика ујоређивања*, Сарајевске свеске бр. 29/30, <https://sveske.ba/en/content/poetika-uporedivanja>.
- Чудомировић 2015: Јован Чудомировић, *Семантика и прагматика саставних одн. супротних најоредних везника и, па, ме, а али, неџо*, Београд: Филолошки факултет (необјављена докторска дисертација).

EXPRESSING ADVERSATIVITY IN THE NOVEL BOSNIAN CHRONICLE

Summary

This paper starts from the тезис that the adversity is expressed by linguistic means on several levels, and it can be unspecified or specified with sub-meanings of more or less difference (adversativity or contrast). The aim of this paper is to determinate which are the dominant means used by Andrić in the novel to express the opposite, whether there are special means for specifying that opposite and to what extent there is grammaticalization of that specification, ie. whether there are grammatical models that indicate what kind of sub-meaning it is. Emphasis will be placed on sentence means, so we will focus, above all, on the system of complex sentences traditionally called adverbative sentences. We will show the connection between sentences that express opposition and stylistic figures that are based on opposites, such as, for example, comparison or contrast. Thus, the work will have a linguistic-stylistic framework.

Key words: Ivo Andrić, *Bosnian Chronicle*, adversative sentences, coordinators, syntax, Serbian language

Marina M. Nikolić